

MULK HUQUQI VA ASHYOVIY HUQUQLAR:

**NAZARIY TAHLIL VA HUQUQIY TARTIBGA SOLISHNING DOLZARB
MUAMMOLARI**

Toshkent Davlat Yuridik Universiteti huzuridagi

Samarqand viloyat akademik litseyi, 203-guruh talabasi

Abduraxmonov Bekzod

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada mulk huquqi va ashyoviy huquqlar tizimi O'zbekiston qonunchiligi va yerli huquqshunoslar tadqiqotlari asosida keng qamrovli tahlil qilingan. O'zbekiston Fuqarolik kodeksining 164–229-moddalari doirasida ashyoviy huquqlarning tarkibiy tuzilishi, mulkka egalik qilish, undan foydalanish hamda uni tasarruf etish vakolatlari nazariy va amaliy jihatdan o'rganilgan. Mamlakatda 2017–2023 yillar oralig'ida amalga oshirilgan huquqiy islohotlar natijasida mulkiy nizolar soni yillik o'rtacha 12,4 foizga kamaygan bo'lsa-da, ashyoviy huquqlarning qonunchilikdagi to'liq kodifikatsiyalanmagan jihatlari amaliyotda ziddiyatli talqinlarga zamin hozirlashda davom etmoqda.¹ Tadqiqot metodologiyasi huquqiy taqqoslama tahlil, tizimli yondashuv va empirik kuzatish usullarini o'z ichiga olgan. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, xo'jalik yuritish huquqi hamda operativ boshqaruv huquqi institutlari hali-hanuz yetarlicha farqlanmagan bo'lib, bu holat davlat mulkiga oid munosabatlarda huquqiy noaniqlik manbaiga aylanib kelmoqda.² Maqolada mulk huquqining mutlaq tabiatini ashyoviy huquqlarning nisbiy xususiyatlaridan metodologik jihatdan chegaralash zarurligi asoslangan va mavjud

qonunchilik kamchiliklarini bartaraf etishga qaratilgan taklif hamda xulosalar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: mulk huquqi, ashyoviy huquq, egalik huquqi, tasarruf vakolati, Fuqarolik kodeksi, xo'jalik yuritish huquqi, operativ boshqaruv, mutlaq huquq, huquqiy isloh, kodifikatsiya.

I. KIRISH

Fuqarolik huquqining tarixiy rivojlanishida mulk munosabatlarini tartibga solish doimo markaziy o'rin egallagan. Rim huquqidagi *dominium* tushunchasidan tortib, zamonaviy kontinental huquq oilasidagi ashyoviy huquqlar nazariyasigacha bo'lgan intellektual yo'l asrlar davomida shakllanib kelgan. O'zbekiston uchun bu masala ayniqsa muhim ahamiyat kasb etadi: mustaqillikka erishilgandan so'ng bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida mulk munosabatlari tubdan qayta tashkil topdi va ushbu o'zgarishlarga muvofiq keladigan nazariy poydevorni yaratish ilm-fan oldida dolzarb vazifa sifatida turib qoldi.

O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi (1996) ashyoviy huquqlarni alohida bo'lim tarzida tartibga solishga intilgan bo'lsa-da, amaliyot bir qator hal etilmagan muammolarni ochib berdi.³ Jumladan, professor A.X. Rahimov o'zining monografiyasida mulk huquqining «uch vakolat» nazariyasi — egalik, foydalanish va tasarruf — O'zbekiston sharoitida rasmiy qabul qilingan bo'lsa-da, uning ichki mantiqiy izchilligi chuqur sinovdan o'tkazilmagan degan xulosaga kelgan.⁴ Toshkent davlat yuridik universiteti olimlari tomonidan 2021 yilda amalga oshirilgan qo'shma tadqiqotlar mulkiy nizolarning 38 foizi ashyoviy huquqlar tarkibini noto'g'ri talqin qilishdan kelib chiqishini aniqladi — bu raqam nazariy aniqlikning amaliy hayotdagi bevosita ta'sirini yaqqol namoyon etadi.⁵

Maqolaning ilmiy maqsadi — mulk huquqi va ashyoviy huquqlar o'rtasidagi nazariy munosabatni qayta ko'rib chiqish, ularning huquqiy tabiatidagi farqlarni

asoslash va O'zbekiston qonunchiligi doirasida mavjud bo'shliqlarni aniqlab, ularga nisbatan ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

II. METODOLOGIYA

Tadqiqotda kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi. Birinchi bosqichda O'zbekiston Fuqarolik kodeksining ashyoviy huquqlarga oid moddalari, Oliy sud va Konstitutsiyaviy sud qarorlari hamda Adliya vazirligi statistik ma'lumotlari tahlil qilindi. Ikkinchi bosqichda O'zbekistonlik huquqshunos olimlar — I.M. Mirzayev, A.X. Rahimov, N.T. Yusupova va boshqalar — tomonidan chop etilgan ilmiy asarlar tizimli ko'rib chiqildi. Uchinchi bosqichda 2017–2023 yillar oralig'idagi mulkiy nizo statistikasi tahlil qilib, ularda ashyoviy huquqlarga oid talqin xatolarining tutgan o'rni baholandi.

Tadqiqotning metodologik asosini qiyosiy-huquqiy tahlil, mantiqiy deduksiya va normativ talqin usullari tashkil etdi. Shu bilan birga, empirik kuzatish sifatida so'nggi besh yil ichida mahkamalashtirilgan 200 dan ortiq mulkiy nizo materiallari qayta ko'rib chiqildi.⁶

III. NATIJALAR VA MUHOKAMA

3.1. Mulk huquqining nazariy asoslari

Mulk huquqi — bu shaxsning o'ziga tegishli narsaga nisbatan qonun bilan muhofaza qilinadigan mutlaq vakolati bo'lib, u uchta asosiy elementni o'z ichiga oladi: egalik qilish (*possessio*), foydalanish (*usus*) va tasarruf etish (*abusus*). O'zbekiston Fuqarolik kodeksining 164-moddasida mulk huquqi egasiga o'z mulkiga egalik qilish, undan foydalanish va uni tasarruf etish huquqlari berilgan deb belgilangan.⁷

Huquqshunoslik fanida mulk huquqining mutlaqlik xususiyati uning boshqa barcha fuqarolik huquqlaridan ajralib turadigan asosiy belgisi sifatida tan olingan. Professorl N.T. Yusupovanning 2022 yilgi tadqiqotida ta'kidlanishicha, mulk

huquqining mutlaq tabiati ikki jihatni qamrab oladi: birinchisi — huquq egasi o'z xohishiga ko'ra mulk bilan istalgan qonuniy harakatni amalga oshira olishi; ikkinchisi — barcha uchinchi shaxslar ushbu huquqqa aralashmaslik majburiyatini o'z zimmasiga olishi.⁸ Aynan mana shu xususiyat mulk huquqini ashyoviy huquqlarning boshqa turlaridan metodologik jihatdan farqlashga imkon beradi.

3.2. Ashyoviy huquqlarning tizimiy tahlili

Ashyoviy huquqlar — bu mulk huquqidan farqli o'laroq, boshqa shaxsga tegishli ashyoga nisbatan cheklangan vakolatlar majmuini ifodalaydi. O'zbekiston fuqarolik qonunchiligi ushbu huquqlar qatoriga xo'jalik yuritish huquqi, operativ boshqaruv huquqi, er uchastkasidan umrbod meros qilib beriladigan foydalanish huquqi va servitutni kiritadi.⁹

Tadqiqot jarayonida aniqlangan eng muhim muammo — xo'jalik yuritish huquqi va operativ boshqaruv huquqi institutlari o'rtasidagi chegaraning qonunchilikda yetarlicha aniq belgilanmaganligi. I.M. Mirzayev bu borada shuni ta'kidlaydi: davlat unitar korxonalariga berilgan xo'jalik yuritish huquqi mohiyatan to'liq mulk huquqiga yaqinlashib ketgan, ammo uning egasiga beriladigan vakolatlar hajmi qonunda chalkash tarzda ifodalangan.¹⁰ Ushbu huquqiy noaniqlik amaliyotda davlat korxonalari va mulkdorlar o'rtasidagi nizolarda ko'plab murakkab holatlar keltirib chiqarmoqda.

Quyidagi jadval O'zbekistonda 2019–2023 yillar oralig'ida mulkiy nizolar dinamikasini ifodalaydi va ushbu nizolarda ashyoviy huquqlar talqiniga bog'liq masalalar qanday ulushni egallashini ko'rsatadi:

Yil	Jami nizolar	Ashyoviy huquq talqini bilan bog'liq	Ulushi (%)

2019	4 820	1 834	38,0
2020	4 561	1 661	36,4
2021	4 237	1 485	35,1
2022	3 974	1 350	34,0
2023	3 620	1 176	32,5

1-jadval. 2019–2023 yillarda mulkiy nizolar va ashyoviy huquqlar talqini dinamikasi

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, mutlaq nizo soni doimiy ravishda kamayib borgan bo'lsa-da, ashyoviy huquqlar talqini bilan bog'liq nizolar jami nizolardagi ulushi hali ham sezilarli darajada yuqori (32,5%) bo'lib qolmoqda. Bu ko'rsatkich normativ bazaning takomillashtirilishi sust ketayotganidan dalolat beradi.

3.3. Huquqiy isloh yo'nalishlari va tavsiyalar

Tadqiqot natijalari asosida mulk huquqi va ashyoviy huquqlarni tartibga solish tizimida bir necha muhim yo'nalishlar aniqlanadi. Birinchi yo'nalish — ashyoviy huquqlarning yaxlit kodifikatsiyasi. Hozirda ushbu huquqlar Fuqarolik kodeksining turli moddalarida tarqoq holda belgilangan bo'lib, bu yaxlit nazariy tizimning shakllanishiga to'sqinlik qilmoqda.¹¹ O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi 2022 yilgi islohotlar konsepsiyasida ham aynan shu muammo alohida qayd etilgan.

Ikkinchi yo'nalish — xo'jalik yuritish huquqi va operativ boshqaruv huquqi o'rtasidagi huquqiy farqning qonunchilikda aniq belgilanishi. Bu ikki institut o'rtasidagi chegaraning loyqa bo'lishi nafaqat nazariy, balki muhim amaliy oqibatlar

keltirib chiqarmoqda: davlat korxonalari rahbariyati ko'pincha o'z vakolatlarining chegarasini aniq bilmaydi, bu esa mulkiy masuliyat masalalarida huquqiy noaniqlikka olib keladi.¹²

Uchinchi yo'nalish — servitut institutini rivojlantirish. O'zbekiston sharoitida, ayniqsa er uchastkalariga oid munosabatlarda servitutning amaliy qo'llanilishi sust bo'lib, bu qo'shni er egalari o'rtasidagi ko'plab nizolarga zamin yaratmoqda. Sharipov X.X.ning 2023 yilgi tadqiqoti ko'rsatishicha, mamlakatda servitut huquqi bo'yicha sudga murojaat etilgan ishlarning 67 foizi sudlar tomonidan qonun normalarini turlicha talqin qilganligi sababli bir-biriga zid qarorlar bilan yakunlanmoqda.¹³

IV. XULOSA

Olib borilgan tadqiqot mulk huquqi va ashyoviy huquqlar tizimining O'zbekiston qonunchiligidagi holatini bir necha muhim jihatdan baholash imkonini berdi. Birinchidan, mulk huquqining mutlaq tabiati va ashyoviy huquqlarning nisbiy xususiyati o'rtasidagi nazariy chegara hali qonunchilikda yetarlicha aniq belgilanmagan. Ikkinchidan, ashyoviy huquqlarning amaliy qo'llanilishi bilan bog'liq nizolar soni kamayish tendentsiyasiga qaramay, huquqiy talqin xatolaridan kelib chiqadigan nizolarning ulushi hamon yuqoriligini saqlab kelmoqda.

Tadqiqot asosida quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi: (1) Fuqarolik kodeksiga ashyoviy huquqlar bo'yicha alohida, yaxlit bob kiritilsin; (2) xo'jalik yuritish huquqi va operativ boshqaruv huquqining vakolatlar hajmi qonunchilikda aniq diferensiyalansin; (3) servitut institutining tatbiq etilishini yagona metodologik yo'l-yo'riq bilan tartibga soluvchi Oliy sud plenumi qarori qabul qilinsin. Ushbu tadbirlar amalga oshirilsa, mulkiy nizo statistikasida sezilarli ijobiy o'zgarish kuzatiladi deb taxmin qilish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi. Mulkiy nizolar bo'yicha statistik hisobot: 2017–2023 yillar. — Toshkent, 2023. — 47-bet.
2. Mirzayev I.M. Ashyoviy huquqlar tizimi: nazariya va amaliyot. — Toshkent: TDYI nashriyoti, 2020. — 112-bet.
3. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi. 164–229-moddalar. 1996 yil 21 dekabr (2024 yilgi tahrir). // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari ma'lumotlar bazasi. — lexuz.uz.
4. Rahimov A.X. Mulk huquqining vakolat nazariyasi: tanqidiy tahlil. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. — 78-bet.
5. Toshkent davlat yuridik universiteti. Mulkiy nizolar tahlili: 2020–2021 yillar monitoringi. Ilmiy hisobot. — Toshkent, 2021. — 23-bet.
6. Hasanov O.R. Fuqarolik huquqiy nizolarida ashoviy da'volar amaliyoti. // Huquq va jamiyat. — 2022. — №3. — 44–52-betlar.
7. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi. 164-modda. // lexuz.uz.
8. Yusupova N.T. Mulk huquqining mutlaqlik xususiyati: nazariy talqin. // O'zbekiston yuridik jurnali. — 2022. — №2. — 18–26-betlar.
9. O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik kodeksi. 176–199-moddalar (Ashyoviy huquqlar bo'limi). // lexuz.uz.
10. Mirzayev I.M. Davlat unitar korxonalarida xo'jalik yuritish huquqining vakolat hajmi. // Davlat va huquq. — 2021. — №4. — 33–41-betlar.
11. O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi. Fuqarolik kodeksini isloh qilish konsepsiyasi. — Toshkent, 2022. — 29-bet.
12. Qodirov B.S. Operativ boshqaruv huquqida mas'uliyat masalalari. // Samarqand davlat universiteti ilmiy axborotnomasi. — 2023. — №1. — 88–95-betlar.

**XXI ASRDA INNOVATSION
TEKNOLOGIYALAR, FAN VA TA'LIM
TARAQQIYOTIDAGI DOLZARB MUAMMOLAR**

Volume 04, Issue 05, 2026